

RECENSIES

leiding van het eerste huwelijk van Van der Kemp of daar niet van een soort Rousseauiaanse beïnvloeding sprake was. De orthodoxie van Van der Kemp, in jonger jaren Deist, was ook na zijn bekering niet onverdacht. Zijn contacten met Hernhutters en Methodisten en zijn individualistische afkeer van een sterk confessioneel Calvinisme gaven daartoe aanleiding - onder andere de bekende ds. P. Hofstede trad tegen hem in het krijt. Het is jammer dat de schrijver in dezen alleen het woord geeft aan Krom, een vriend en apologet. Ook voor de kennis van de laat achttiende-eeuwse revivalsfeer waarin Van der Kemp past, is deze materie van belang. Zo komen ook bij de bespreking van het filosofisch werk van Van der Kemp helaas slechts achttiende-eeuwers aan het woord, wat de lezer moeiten oplevert om tot een oordeel te geraken. Dr. Enklaar heeft echter een volgend deel over Van der Kems Zuidafrikaanse levensfase beloofd; mogelijk dat dergelijke vragen daarin de nodige behandeling krijgen.

G. J. Schutte

Alice C. Carter, *The Dutch Republic in Europa in the Seven Years War* (Londen: Macmillan, 1971, 181 blz., £5.-).

Mrs. Alice C. Carter, sinds 1946 verbonden aan de afdeling economische geschiedenis van de London School of Economics and Political Science, is bekend als een deskundige op het gebied van de Brits-Nederlandse economisch-financiële betrekkingen in de achttiende eeuw. Een verwijzing naar haar polemieek met Charles Wilson over het aandeel van de Nederlandse investeringen in de Public Debt kan in dit verband voldoende zijn¹.

Het is verheugend dat mrs. Carter met haar ervaring aan onderzoek in Engelse en Nederlandse archieven een vroegere thesis over 'The Anglo-French Struggle for the Control of Dutch Foreign Policy, 1755-1763' (geschreven onder leiding van de door haar bewonderde Geyl) na dertig jaar heeft uitgebouwd tot een boek over *The Dutch Republic in Europe in the Seven Years War*.

De hoofdzaak van het betoog van de Engelse historica is dat de neutraliteit van de Republiek tijdens de Zevenjarige Oorlog een uiting was van een Nederlandse politiek, 'devised by Dutch statesmen for Dutch ends'. Teneinde deze stelling waar te maken heeft zij niet alleen het totstandkomen van de neutraliteitsverklaring van mei 1756 onderzocht maar ook de gevolgen van de neutraliteit op economisch en binnenlandspolitiek gebied. Wat betreft het economisch aspect constateert mrs. Carter een tijdelijke toename in scheepvaart, een versnelling in het proces van verschuiving van de waren- naar de geldhandel en tenminste tijdelijke welvaart voor de grondbezitters uit de oostelijke provincies als gevolg van graanleveranties aan de langs de grens van de Republiek trekkende legers. Zij is van mening dat deze verschijnselen sommige, hoewel niet alle, tendenties werkend in de richting van economische stagnatie althans een zekere tijd hebben tegengehouden. Op binnenlandspolitiek gebied komt de schrijfster tot een soortgelijke conclusie. De noodzaak handelsdisputen met Engeland te regelen en zodoende de Republiek in staat te stellen neutraal te blijven leidde tot een eveneens tijdelijke verbetering in de besluitvorming. Dit laatste kon zich echter pas doorzetten na de dood van de prinses gouvernante Anna, die door haar politiek en foutieve patronage-beslissingen een hinderpaal voor de besluitvorming was.

1. Alice Carter, 'The Dutch and the English Public Debt in 1777', *Economica*, new series, XX (1953).

Bij de positieve kwaliteiten van dit boek behoren ongetwijfeld de heldere beschouwingen, die mrs. Carter heeft gewijd aan de juridische aspecten van de neutraliteit. De Nederlandse neutraliteit was er een van 'concession impartiale'. De 'pro-Franse' kleur van de Nederlandse neutraliteit was slechts het gevolg van de grotere behoefte van Frankrijk aan dienstverlening door de Republiek. Ook in dit opzicht is volgens mrs. Carter 'pro-dutch' de juiste typering. De moeilijkheden met Engeland draaiden rond de toepasbaarheid van het tractaat van 1674 met de regel vrij schip - vrij goed in de midden achttiende-eeuwse situatie. Het ging daarbij niet zozeer om de aanvoer op neutrale schepen van marinebenodigheden uit het Oost-zeegebied naar Frankrijk, zoals later in de eeuw, als wel om die van Franse koloniale producten uit West-Indië. Na de dood van Anna werd in de praktijk door concessies aan beide kanten een *modus vivendi* gevonden. Overigens zonder dat deze concessies in een nieuw tractaat werden opgenomen.

Bij alle waardering, die ik voor dit boek heb, moet ik toch een aantal bezwaren formuleren. Door het gebruik van een te strijdlustige stijl roept de schrijfster nu en dan irritaties bij haar lezers op. Vervolgens constateer ik een tweetal omissies. Onder de door mrs. Carter geciteerde en vermelde secundaire literatuur ontbreken enkele voor haar onderwerp belangrijke artikelen en boeken. De studies van J. C. Boogman en J. W. Smit over de tradities in het buitenlandse beleid van de Republiek hadden haar voor de inleidende hoofdstukken van nut kunnen zijn: het streven naar neutraliteit past bijvoorbeeld goed in het kader van de zogenaamde 'Hollandse traditie'. Jammer is het ook dat mrs. Carter geen gebruik heeft gemaakt van voor haar onderwerp direct relevante boeken als *De diplomatieke verhouding tusschen Engeland en de Republiek 1747-1756* van Arnoldina Kalshoven en *Vloetherstel en legeraugmentatie* van J. S. Bartstra Jr.

Ik betreurt het ook dat zij bij haar beschouwing over het ontstaan van de neutraliteit van de Republiek geen analyse van de financiële grenzen, die aan het beleid van de Nederlandse politici gesteld waren, betreft. Het is wat merkwaardig dat mrs. Carter, die ook in deze studie toont oog te hebben voor financiële problematiek (bijvoorbeeld de kwestie van kapitaal-export) op de bovengenoemde achtergronden niet is ingegaan. Het lijkt mij een voor haar onderwerp essentieel probleem. Reeds de titel van een door raadpensionaris Steyn in 1755 geschreven memorie (zich bevindend in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag) had haar hierbij tot kompas kunnen dienen: 'Memorie ofte Verhandeling van het geene omtrent het stuk van de Finantie van de Provincie van Holland en Westvriesland van tijd tot tijd is voorgevallen en in wat toestand dezelve zig bijzonderlijk in 1755 bevindt, om daar uyt op te maken het vermoogen waar na de maatregelen van Staat genomen kunnen worden'.

Na de Oostenrijkse Successie-oorlog, die aan een reeds zeer zwaar drukkende schuldenlast nogmaals een grote som had toegevoegd (voor Holland alleen al 75 miljoen gulden), bleef voor de Nederlandse politici niet veel anders dan een neutraliteitspolitiek over. Indien mrs. Carter aan dit aspect aandacht had geschonken was een indringende confrontatie met de traditionele visie van een uit vrees en onmacht voortgekomen Nederlandse neutraliteit mogelijk geweest. Ik vraag mij zelfs af of zij dan niet met het oog op de hierboven aangeduide financiële onmacht haar voorstelling van een door de Nederlandse politici gevoerde zelfstandigheidspolitiek wat gerelativeerd had. Zoals het boek er nu ligt komt de schrijfster wat te veel naar voren als 'plus hollandaise que les hollandais'.

J. Aalbers

J. Charité, *De Sociaal-Democratische Bond als orde- en gezagsprobleem voor de overheid (1880-1888)* (Dissertatie Leiden, 1972, 219 blz. In eigen beheer uitgegeven).

Hoe trad de overheid op tegen de sociaal-democraten in de jaren tachtig van de vorige eeuw en door welke overgingen werd deze politiek bepaald? Vanaf 1881 (niét 1882!) waren de sociaal-democraten georganiseerd in een partij, die landelijke organisatie van een vooral uit arbeiders bestaande aanhang nastreefde en voor Nederland nieuwe agitatie-middelen hanteerde zoals straatcolportage met het blad *Recht voor Allen*, meetings en agressieve propaganda. Dit alles was een nieuw verschijnsel en vormde, omdat de Sociaal-Democratische Bond (SDB) verandering van de maatschappelijke orde propageerde, voor de overheid een beangstigend probleem. Het antwoord van de gevestigde orde op deze uitdaging is het onderwerp van de Leidse dissertatie van J. Charité.

De schrijver begint met een uitvoerige behandeling van de economische en sociale toestanden in Nederland vóór en gedurende de jaren tachtig. Hierbij treft hoe weinig aandacht de commissarissen des konings hadden voor economische en sociale malaise-verschijnselen. Uit het exposé blijkt dat de schrijver een nauw verband ziet tussen deze malaise, onder andere de landbouwcrisis (1876-1896) en het optreden van de SDB. Hij betoogt dat het de overheid ontbrak aan visie - door haar liberale standpunt - en aan een instrumentarium om handelend op te treden op sociaal-economisch terrein.

Vervolgens schetst Charité de Sociaal-Democratische Bond in organisatie, taak en tactiek. Hierbij put hij zijn gegevens vooral uit de dossiers 'geheim' van het ministerie van justitie, die tot nog toe niet uitputtend werden benut. De rapporten van een infiltrant binnen de Haagse afdeling van de SDB geven aanvullende informatie op wat reeds bekend was. Wel is het gegeven beeld daardoor wat eenzijdig geworden: de nadruk komt te liggen op het streven naar sociale revolutie en op wat er leefde onder de Haagse sociaal-democraten. Zij vormden in deze beschouwing een grauwe massa; noch de pluriformiteit van de beweging, noch verschillende, door de schrijver vermelde aanhangers komen daardoor uit de verf. Dit blijkt onder andere uit zijn behandeling van het palingoproer te Amsterdam en de houding van Domela Nieuwenhuis. Domela gedroeg zich uiterst terughoudend tijdens deze volksrel omdat hij overtuigd was, zoals ook buitenlandse sociaal-democraten, dat een sociale revolutie alleen in internationaal - dat wil zeggen Europees - verband kon slagen en niet geïsoleerd in Nederland kon plaats hebben. Interessant vond ik Charité's portret van Boelens, de schrijver van het artikel, waarvoor Domela Nieuwenhuis tot gevangenstraf wegens 'majesteitsschennis' werd veroordeeld.

Beter geprofileerd zijn de beschouwingen over de meningsvorming binnen het overheids-apparaat, op de ministeries van justitie en binnenlandse zaken in verbinding met het justitiële en bestuurlijke apparaat. Uit de gevoerde correspondentie blijkt dat men hier de sociaal-democraten zeker niet als verontruste 'medeburgers' beschouwde; alleen de autoriteiten in Haarlem vormden in dit opzicht een gunstige uitzondering. Ruime aandacht besteedt Charité aan de voorgeschiedenis van de tegenstellingen binnen de Amsterdamse politiek en het touwtrekken van burgemeester en de rechterlijke macht evenals de verdere gang van zaken in de jaren tachtig. Hier werden veel gegevens verkregen uit het archiefbestand van de gemeente Amsterdam, materiaal dat ten dele ook al werd gebruikt door P. de Rooy in zijn boekje over het palingoproer.

Feitelijk beslaat Charité's boek vooral de periode van het optreden van het conservatieve ministerie J. Heemskerk Azn (1883-1888), toen baron Du Tour Bellinchave minister van justitie was. Uit het exposé van de schrijver blijkt hoe intensief de minister van binnenlandse zaken, Heemskerk, zich bezig hield met de problemen van 'law and order'. Er had een